

KISEBBSÉG ÉS POLITIKA

DEMETER M. ATTILA

Patriotizmus avagy nacionalizmus

A nemzetiségi/kisebbségi kérdés a magyar liberális gondolati hagyományban és a mai angolszász politikai filozófiában

A nemzeti vagy etnikai kisebbségek problémája Európában a XX. század elején még szűken vett kelet-európai problémának számított, mára azonban a domináns angolszász, analitikus politikai filozófia egyik legvitatottabb témájává vált. Az a tény, hogy a mai nyugati teoretikusok figyelme a nemzeti, etnikai kisebbségek problémája fele fordult, általában nem a kelet-európai helyzettel való számvetés igényével magyarázható. Egyszerre köszönhető a hetvenes évektől Európában (de egyebütt is, például Kanadában) tapasztalható „etnikai reneszánsz”-nak, a nyugati (s többek között a nyugat-európai) országokba való bevándorlási folyamatnak, valamint az észak-amerikai kisebbségvédő mozgalmak (feketék, homoszexuálisok, feministák) által provokált „multikulturalizmus” vitának. Ennek ellenére Erdélyben élő magyarokként, kisebbségekként ma bajosan tudnánk úgy számot vetni intellektuális értelemben politikai helyzetünkkel, hogy eközben ne lennénk folyamatosan tekintettel az említett vita dokumentumaira, argumentumaira.

Ezt az elvi álláspontot, bármennyire is kézenfekvőnek tűnik egyébként, két oldalról is bírálólat érheti. Részint mondhatjuk Schöpflin Györggyel, europarlamenti képviselővel és egyetemi professzorral együtt azt, hogy a nyugat soha nem értette meg a „multiethnicitás” természetét, mert azt összekeverte a multikulturalizmus fogalmával. Ebben a helyzetben a megoldás Schöpflin szerint az lenne, ha Kelet-Európa maga találná meg a módját annak, hogy saját „modernitását” kialakítsa, s az etnikai kisebb-

ségeket a demokratikus struktúrákba integrálja.¹ Másfelől viszont mondhatjuk azt is, hogy a nyugatot soha nem foglalkoztatta behatóan a nemzeti/etnikai kisebbségek problémája, mert azt „saját háza táján” nem létező problémának tekintette. Éppen ezért az olyan szerzők, mint Bruno de Witte,² az Európai Egyetemi Intézet (European University Institute) jogi előadója, vagy Will Kymlicka,³ kanadai politikai filozófus következetesen azt az álláspontot vallják, hogy a nyugati (és ezen belül a nyugat-európai) közfelfogás mind a mai napig hajlamos a „nemzeti kisebbségek” vagy az „etnikumok” problémáját specifikus közép-kelet-európai problémaként kezelni, s ezért a kisebbségvédelmi ajánlásait akár még az Európai Unió is alapvetően exportcikknek szánja, abból a hallgatólagos, de alaptalan feltevésből kiindulva, hogy a kisebbségi kérdés csupán Kelet-Európában megoldatlan probléma.

Álláspontunk szerint azonban a nemzeti/etnikai kisebbségi kérdés Nyugat-Európában vagy Kanadában is létezik, s mint ilyen nem tévesztendő össze a multikulturalizmus problémájával. Ez nem jelenti azt, hogy a fentebb megfogalmazott bírálatokban ne lenne egy nagy adag igazság. Tény, hogy a nyugati teoretikusok figyelme viszonylag későn fordult a nemzeti/etnikai kisebbségek problémája felé, s többségük máig hajlamos a problémát a multikulturalizmus kanadai/amerikai eredetű mérceivel mérni. Mint ahogyan az is tény, hogy a nyugat-európai közfelfogás a nemzeti/etnikai kisebbségek problémáját ma is döntően kelet-európai problémaként kezeli. Mindebből viszont nem következik, hogy a mai angolszász politikai filozófiának a problémával foglalkozó szegmense teljesen értéktelen vagy elvetendő lenne. Épp ellenkezőleg: a vonatkozó mai angolszász szakirodalom igen gyakran egy sor olyan újszerű szempontot jelenít meg a probléma tárgyalásában, amelyek Kelet-Európában ezidáig ismeretlenek maradtak, vagy legalábbis standard módon nem képezték, mert nem képezhették részét a probléma tárgyalásának.

Ezekkel számot vetni azonban ma már kötelességünk.

Ugyanakkor viszont legalább ennyire igaz az is, hogy történeti értelemben a nemzeti vagy etnikai kisebbségek problémája Európában a XIX.

¹ Schöpflin György: Az új Európa narratívái. Beszélgetés Schöpflin György euro-parlamenti képviselővel. *Korunk*, 2006, 17. évfolyam, 4. szám, 46–54, 53.

² Lásd Bruno de Witte: Az etnikai kisebbségek kérdésének megközelítése az EU-ban: politika a jog ellenében. *Magyar Kisebbség*, 2003, 8. évfolyam, 2–3. szám, 241–267.

³ Will Kymlicka: Nation-building and Minority Rights: Comparing West and East. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, vol. 26, no. 2, 183–212, 186.

század közepétől el egészen az első világháború végéig valóban specifikus kelet-európai problémának számított. Ennek megfelelően a nemzetiségi/kisebbségi probléma a magyar politikai közgondolkodásban és teóriában legalább 1848 óta – több-kevesebb folytonossággal – jelen van, továbbá az is tény, hogy ennek a gondolati hagyománynak van egy olyan – liberális – szegmense, amely nagy mérvű rokonságot mutat a mai nyugati teoretikusok megközelítésmódjával. A helyzet tehát úgy áll, hogy nem csupán a kelet-európai teoretikusoknak kötelességük tanulni ma a nyugatiaktól, hanem van egy olyan elfekvő, százötven esztendő alatt felhalmozott intellektuális tőke a kelet-európai (s ezen belül kitüntetetten a magyar) liberális gondolati hagyományban, amely eruditív, sok vonatkozásban aktuális – és ami termékeny vagy hasznos lehet akár a nyugat-európai nemzeti kisebbségek helyzetének elméleti leképzésében is.

Ha ennek a tradíciónak a kezdeteire gondolunk, nem hagyhatjuk említés nélkül báró Eötvös Józsefnek, a „nemzetiségi” kérdés XIX. századi szakértőjének a nevét, akinek (Deák mellett) döntő szerepe volt az 1868-as nemzetiségi törvény előkészítésében és elfogadtatásában.⁴ Mindazonáltal Eötvös megközelítésmódját egy olyasfajta, sajátosan XIX. századi történelemfilozófiai optimizmus dominálta, amit ma már erős fenntartásokkal kezelünk. Ez a fajta történelemfilozófiai látószög, ami egyébiránt nagy mértékben rokon volt más korabeli nemzeti liberális szerzők látásmódjával, így például John Stuart Millnek a „Képviselési kormányzatban” kifejtett nézeteivel,⁵ hajlamos volt a nemzetiségi kérdés jelentőségét alárendelni a civilizáció, a haladás és a szabadság egyetemes követelményeinek. Azt tanította, hogy a történelmi „haladás” megköveteli a „kevésbé civilizált” nemzetiségek (Mill esetében a skótok, walesiek, írek, Eötvös esetében a románok, szerbek, szlovákok stb.) beolvadását

⁴ Eötvös legfontosabb vonatkozó munkái: Eötvös József: *A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az államra I-II.*, Magyar Helikon, Budapest, 1981; Eötvös József: *A nemzetiségi kérdés*, in: Uő.: *Reform és hazafiság III.*, Magyar Helikon, Budapest, 1978, 339–465; Eötvös József: *A nemzetiségi törvényjavaslatról*, in: Tőkéczi László (szerk.): *Magyar liberalizmus. Századvég*, Budapest, 1993, 134–138. A '68-as nemzetiségi törvény előzményeiről lásd: Katus László: *Egy kisebbségi törvény születése. Az 1868. évi nemzetiségi törvény évfordulójára. Regio*, 1993, 4. évfolyam, 4. szám, 99–128. Eötvös vonatkozó nézeteiről általában lásd: Galántai József: *Nemzet és kisebbség Eötvös József életművében*. Korona Kiadó, Budapest, 2000; Eötvös életéről és munkásságáról mértékadó monográfiát közölt Schlett István: *Eötvös József*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1987.

⁵ Lásd: John Stuart Mill: *Considerations on Representative Government*. Bobbs-Merill, Indianapolis, 1958. Magyarul: *A képviselési kormány*. Emrich Gusztáv, Pest, 1867.

a „történelmi” vagy „politikai” nemzetekbe, mely alatt (az egyébként skót származású) Mill a briteket (angolokat), Eötvös és Deák természetesen a magyarokat értette. A XIX. századi nemzeti liberalizmus ezt még nem asszimilációként, hanem civilizációs feladatként, a szabadság állapotára való eljutás követelményeként értékelte.⁶

Talán a történelmi haladás eszméjéből való kiábrándulás is magyarázza, hogy a nemzetiségi kérdés (vagy a kisebbségi szerződések fogalomhasználata nyomán elterjedt új szóval: a „kisebbségi” kérdés)⁷ az első világháborút követően új és megkülönböztetett jelentőséggel merült fel a közép-kelet-európai politikai gondolkodók számára. Isaiiah Berlin, a nacionalizmus eszmétörténetének avatott kutatója írta valamikor a múlt század közepén,⁸ hogy noha a XIX. század legjelentősebb teoretikusai mindahányan tisztában voltak a nacionalizmus jelentőségével, de a század második felében, valójában egészen az első világháborúig azt gondolták, hogy el fog enyészni.⁹ Az első világháború azzal, hogy a többnemzetiségű Habsburg, de bizonyos mértékig az orosz (szovjet) birodalmat is szétbomlasztotta, felhívta a figyelmet a térségben terjedő nyelvi nacionalizmus és a különálló nyelvi/kulturális identitásban gyökerező népszuverenitás gondolatának megváltozott jelentőségére, amit egyébként már az oszmán birodalom valamivel korábbi fölbomlása is megelőlegezett. Másfelől viszont „a nagy háború”, mivel a többnemzetiségű birodalmak helyén nem hozott létre etnikailag homogén lakosságú államalakulatokat (bár a térségben élő nemzeti kisebbségek vagy nemzetiségek számarányát jelentős mértékben csökkentette), a XIX. századi nyelvi nacionalizmus amúgy is súlyos örökségét további kollektív félelmekkel és háborús sérelmekkel megtetézve hagyta az utódállamok-

⁶ Eötvös nemzetiségi nézeteiről, s ezeknek a korabeli „internacionalista nacionalizmus”-sal való kapcsolatáról lásd Tamás Gáspár Miklós tanulmányát: Eötvös a nyugat-keleti liberális, in: Uő.: *Törzsi fogalmak*, II. kötet, Atlantisz Kiadó, Budapest, 1999, 9–143.

⁷ A két kifejezés közti jelentésbeli eltérést az adja, hogy míg a nemzetiség megjelölés elvben a többségi nemzet tagjaira is használatos volt, addig a kisebbség terminus egyértelműen a numerikus kisebbségre vonatkozik. Erről részletesebben lásd Balogh Artúr: Kisebbség-nemzetiség. *Magyar Kisebbség*, 1940, 19. évfolyam, 7–8. szám, 158–163.

⁸ Lásd Isaiiah Berlin: A meghajlított vessző. A nacionalizmus kialakulásáról, in: Uő.: *Az emberiség göcsörtös fája*. Európa Kiadó, Budapest, 1996, 327–357, 334.

⁹ Berlinnek a nacionalizmus kérdésében elfoglalt álláspontjáról részletesebben lásd David Miller: Crooked Timber or Bent Twig? Isaiiah Berlin's Nationalism. *Political Studies*, 2005, vol. 53, 100–123.

ra.¹⁰ Mindez a nemzetiségi/kisebbségi kérdés jelentőségét is új megvilágításba helyezte, s a magyar politikai gondolkodókat arra kényszerítette, hogy igen gyakran „kisebbségi”-ként, vagy legalábbis az „utódállamok”-ba szorult magyarok szemszögéből gondolják újra a kérdést. Időközben viszont kétségtelenül megváltoztak a probléma terminusai is, hiszen a kérdést immár nem a (többnemzetiségű) birodalmi keret és az erős monarchikus kormányzat, hanem a nemzetállam és a fokozatosan intézményesülő népuralom összefüggéseiben kellett végiggondolni.

Ez a reflexiós folyamat, a nemzeti kisebbségek helyzetével való teoretikus számvetés magyar részről igen gyakran eredeti, termékeny és máig érvényes meglátásokat eredményezett. Ide sorolható például Bibó Istvánnak az 1940-es évek elejéről származó, *Az európai egyensúlyról és békéről* szóló tanulmányában megfogalmazott felismerése,¹¹ miszerint a demokratizmus és a nacionalizmus párban járnak, s hogy a demokratizálódás logikája kötelességszerűen megköveteli a politika „nacionalizálását” – a népszuverenitás fokozatos intézményesítése pedig az államnak nemzetállammá, a nemzet államává való alakítását.¹² A gyanú, miszerint a népszuverenitás eszméjén nyugvó demokratikus politika intézményesítése megköveteli majd a nemzetiségek asszimilálását, voltaképpen már Eötvösben felmerült, de mivel neki nem voltak vonatkozó történelmi tapasztalatai (leszámítva talán az 1848-as szabadságharc részleges tapasztalatait, valamint a francia forradalomnak, s ezen belül

¹⁰ A XIX. és XX. századi nemzetiségi mozgalmak történetéhez lásd Romsics Ignác: *Nemzet, nemzetiség és állam Kelet-Közép- és Délkelet-Európában a 19. és 20. században*. Napvilág Kiadó, Budapest, 1998.

¹¹ Lásd Bibó István: *Az európai egyensúlyról és békéről*, in: Uő.: *Válogatott tanulmányok, I. kötet*, Magvető Kiadó, Budapest, 1986, 295–310, 310; vagy szintén tőle: *A kelet-európai kisállamok nyomorúsága*, in: Uő.: *Válogatott tanulmányok, II. kötet*, 185–266.

¹² Alig valamivel később, a közép- és kelet-európai nemzeti mozgalmak történetét tanulmányozva Hannah Arendt is úgyanerre a következtetésre jut. Véleménye szerint a Habsburg monarchiában és a cári Oroszországban tenyésző „törzsi nacionalizmus” legfélelmetesebb történelmi „fegyverténye” az volt, hogy az államot teljes egészében a nemzeti érdekeinek rendelte alá, aminek következtében az államiság „eszközszerűvé silányult”, a nemzeti ideológia szimpla eszközévé vált. Az állam és nemzet rejtett konfliktusa azonban már a modern nemzetállam születésekor megjelent, amikor a francia forradalom az Ember és Polgár Jogainak Nyilatkozatát a nemzeti szuverenitás igényével kombinálta. „A nacionalizmus lényegében az állam elfajulásának a kifejeződése, melynek során az a nemzet eszközévé silányul, miközben az állampolgári azonosulást felváltja a nemzeti közösséggel való identifikáció.” Hannah Arendt: *A törzsi nacionalizmusról. Létünk*, 1992, 22. évfolyam, 2–3. szám, 116–130, 122–123.

a jakobinus köztársaságnak szentelt történelmi stúdiumait), a feltevésnek történelmi bizonyítékokkal alátámasztott formáját majd csak Bibónál találjuk meg. Mindez tulajdonképpen ma is azt mutatja, hogy önmagában a demokratikus államrend, a népszuverenitás intézményesítése még nem megoldás a kisebbségi problémára, épp ellenkezőleg – a probléma egy új, eladdig ismeretlen és félelmetes arcát mutatja meg.

A teoretikus megfontolások mellett szép számban születtek a kor politikusaiban, gondolkodó főiben – Erdélyben is – olyan konkrét rendezési javaslatok, amelyek akár autonómia-modellek, akár föderatív államszerkezetre tett javaslatok formájában kívánták a kisebbségi kérdést rendezni – de amelyeknek a két világháború közötti időszakban értelemszerűen kevés esélyük volt a megvalósulásra.¹³ Teoretikus jelentőségüket tekintve túlmutatnak ezeken azok a korabeli jogi, jogelméleti elképzelések, amelyek elfogadták az államjogi *status quo*-t, s megmaradtak a kisebbségi szerződések szigorúan individualisztikus szemléleti keretei között, arra törekedve, hogy a kisebbségvédelem feladatát összebékítés az egyéni jogok nyelvével. Ezek az intellektuális törekvések, éppen említett individualizmusuk okán, igen gyakran nagy mérvű rokonságot mutatnak a mai nyugati teoretikusok álláspontjával. Ha ezekre a korabeli törekvésekre gondolunk, megint csak nem hagyhatjuk említés nélkül Balogh Artúrnak, a korabeli erdélyi magyar jogi elméletalkotás kiválóságának a nevét.¹⁴ Eötvös „tanítványaként” karakteres liberális álláspont-ról érvel, abból a megfontolásból kiindulva, hogy a totalizáló demokrácia kisebbségekkel szemben ellenséges gyakorlatával szakítani csupán a demokratikus nemzetállami intézményi rend és jogrend liberális „förlazításával” lehet. Ezért rendszerint a jogállamiságot (értsd: a közhatalom bírói ellenőrzését a közigazgatási bíróság révén), az egyéni szabadság tiszteletben tartását, s a kisebbségekhez tartozók nyelvi jogainak garantá-

¹³ Ezeket részletesen összefoglalja Bárdi Nándor, lásd az ezzel kapcsolatos tanulmányát: Javaslatok, modellek az erdélyi kérdés kezelésére (A magyar elképzelések). *Magyar Kisebbség*, 2004, új sorozat, 9. évfolyam, 1–2. (31–32.) szám, 329–376.

¹⁴ Balogh jelentősebb vonatkozó munkáiból 1997-ben jelent meg egy mértékadó válogatás a néhai Fábian Ernő szerkesztésében „Jogállam és kisebbség” címmel (Kriterion, Kolozsvár–Bukarest). A kötetben nem szereplő, mivel nem kimondottan kisebbségi tematikával foglalkozó írásai közül említést érdemelnek, különösen, mert liberális meggyőződéseinek gyökereire derítenek fényt, az alábbi tanulmányok: Balogh Arthur: Szabadság és egyenlőség. *Erdélyi Múzeum*, 1914, 31. kötet, 92–107; Balogh Arthur: *Constant Benjamin és az alkotmányos állam tana*. MTA, Budapest, 1915.

lását kéri számon a román jogalkotáson és politikai fórumokon. Másfelől viszont Erdélyben megtelepedett egyetemi professzorként, „kisebbségiként” az erdélyi magyar nemzeti közösség önálló közjogi alanyiségának, a politikai autonómiának az elismerését és intézményesítését is sürgeti néha – olyan követelések ezek, amelyeket viszont maga Eötvös a birodalmi „történelmi jog” logikája alapján, valamint a helyi (tartományi, községi, municipális) önkormányzatiság általa pártolt eszméjére való tekintettel valószínűleg már nem fogadott volna el.

Ha maga a kisebbségi probléma nem is szűnt meg létezni, ezek a teoretikus javaslatok – a köztudat szintjén legalábbis – 1945 után feledésbe mentek, lévén a román kommunista rendszer a kisebbségekkel szemben többnyire vonalas és kérlelhetetlen nacionalista politikát követett. Ez különösen a kommunizmus utolsó évtizedeire igaz, hiszen tudjuk, hogy kezdetben még a Szovjetunióban is a lenini „nemzetiségi politika” volt érvényben, amelynek szellemében etnikai alapú területi autonómiákra épülő szövetségi rendszert hoztak létre az országban, „öntudatra” ébresztve eladdig nem létező nemzeteket is. Ezt a modellt vette át Sztálin szorgalmazására Gheorghe Gheorghiu-Dej Romániában, s ennek eredménye volt a Magyar Autonóm Tartomány (1952).¹⁵ Ezt azonban 1960-ban átszervezték, ’68-ban, a meggyésítéssel párhuzamosan pedig eltörölték, s rövidesen a nem hivatalos román pártállami ideológia is a nacionalizmus lett a sztálinizmus helyett.¹⁶ Az indoktrináció szerint Romániában románok, magyarok, szászok és egyéb nemzetiségek (értsd: a cigányok) békés egyetértésben éltek együtt.

Ami természetesen nem volt igaz, a probléma maradt, s a ’89-es fordulat után ugyanolyan, ha nem még nagyobb intenzitással jelentkezett. És nyilván jelentkeztek a politikaelméleti és jogelméleti leképzésére irányuló próbálkozások és szándékok is.¹⁷ Egyvalami azonban a konjunktúrát illetően időközben mégiscsak megváltozott, s talán ez a konjunkturális változás adhat leginkább magyarázatot arra, hogy a kisebbségi problémáinkkal való számvetés közben miért szükséges nyugati elmélet-

¹⁵ Lásd erről részletesebben Stefano Bottoni tanulmányát: A sztálini „kis Magyarország” megalakítása, 1952. in: Bárdi Nándor (szerk.): *Autonóm magyarok?* Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2005, 307–353.

¹⁶ A román kommunista rezsim ideológiai fordulatáról lásd részletesebben Schöpflin György: Kommunizmus, posztkommunizmus és a nemzet. *Világosság*, 1996, 37. évfolyam, 2. szám, 5–21.

¹⁷ Ezeknek egyik példaértékű dokumentuma Salat Levente könyve: *Etnopolitika a konfliktustól a méltányosságig*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2001.

írók munkáihoz fordulunk. Úgy tűnik ugyanis, hogy 1989-ben mi valójában nem egy, hanem két problémát örököltünk. Részint megörököltük saját kisebbségi problémánkat, ahogyan azt eleink ismerték, részint viszont – a nyugati demokratikus modell meghonosítására irányuló törekvéseinkkel – megörököltük a liberális demokrácia teljes problémakatalogusát. Az igazi probléma azonban – miként azt az utóbbi harminc esztendő erre vonatkozó vitáinak tanulságai mutatják nyugaton – a kettő összekapcsolásából származik. Hogyan lehet csoportok (s ezen belül az etnikai csoportok, nemzeti kisebbségek) követeléseit jogi, politikai elismerésben részesíteni a liberális jogalkotás hagyományos egyénközpontúsága mellett? Ez lenne az a dilemma, ami mintegy harminc esztendeje foglalkoztatja a nyugati (és nem csak európai) tudományos közvéleményt.

Angolszász nyelvi környezetben a nemzeti/etnikai problémára való teoretikus reflexiót eredetileg minden bizonnyal Vernon van Dyke-nak, az Iowa-i Egyetem néhai professzorának tanulmányai ösztönözték, aki a hetvenes, nyolcvanas években több cikket, valamint könyvet is írt a kérdésről.¹⁸ A vitához az idők folyamán olyan szerzők szóltak hozzá, mint Chandran Kukathas, Will Kymlicka, Michael Walzer, David Miller – a felsorolás természetesen korántsem teljes.¹⁹

¹⁸ Van Dyke témához kapcsolódó tanulmányai, könyvei: Vernon van Dyke: *Human Rights and the Rights of Groups*. *American Journal of Political Science*, 1974, vol. 17, 725–741; Vernon van Dyke: *Justice as Fairness: For Groups?* *American Political Science Review*, 1975, vol. 69, 607–714; *The Individual, the State and Ethnic Communities in Political Theory*. *World Politics*, 1977, vol. 29, no. 3, 343–369 (Újranyomva in: Will Kymlicka (ed.): *The Rights of Minority Cultures*. Oxford University, Oxford, 1995, 31–56); *Collective Rights and Moral Right: Problems in Liberal-democratic Thought*. *Journal of Politics*, 1982, vol. 44, 21–40; *Human Rights, Ethnicity and Discrimination*. Greenwood, Westport, 1985.

¹⁹ Az említett szerzők fontosabb munkái: Chandran Kukathas – Philip Pettit: *A Theory of Justice and its Critics*. Polity, Oxford-Cambridge, 1990; Chandran Kukathas: *Vannak-e kulturális jogaink?* in: *Eszmények a politikában. A nacionalizmus*. Tanulmány Kiadó, Pécs, 1995, 68–107 (Chandran Kukathas: *Are There Any Cultural Rights?* *Political Theory*, 1992, vol. 20, 105–139); Will Kymlicka: *Liberalism, Community and Culture*. Clarendon, Oxford, 1989; Will Kymlicka: *Multicultural Citizenship*. Clarendon, Oxford, 1995; Will Kymlicka: *The Rights of Minority Cultures: Reply to Kukathas*. *Political Theory*, 1992, vol. 20, 140–146; Will Kymlicka – Wayne Norman: *Return of the Citizen: A Survey of Recent Work on Citizenship Theory*. *Ethics*, 1994, vol. 104, 352–381; Will Kymlicka – Christine Straehle: *Kozmopolitanizmus, nemzetállamok, kisebbségi nacionalizmus*. *Kellék*, 2001, 7. évfolyam, 17. szám, 27–56 (Will Kymlicka – Christine Straehle: *Cosmopolitanism, Nation-States and Minority Nationalism: A Critical Review of Recent Literature*. *European Journal of Philosophy*, 1999, vol. 7, no. 1, 65–88); Michael Walzer: *Spheres of Justice*. Basic

Bármekkora legyen is azonban az említett szerzők szemléletmódja közti különbség, közös bennük, hogy mindannyian egyfajta „liberális minimumot” képviselnek, amelyet mind „kifele”, mind pedig „befe-le” igyekeznek következetesen érvényesíteni. (Másfelől viszont az a tény, hogy a szándékaikban megmutatkozó konvergencia ellenére szemléleti különbségek léteznek közöttük, azt mutatja, hogy nehéz a hatékony kisebbségvédelem követelményét az egyéni szabadság és jogok nyelvezetével összebékíteni.)

„Befe-le” a liberális szempont érvényesítése megköveteli a nemzeti kisebbségek „liberalizálását”, vagyis annak az álláspontnak a felvállalását, miszerint egyetlen önrendelkezéssel bíró közösség sem nyerhet olyan kompetenciákat tagjai felett, amelyek egyéni jogokat sértenek. Ezt az álláspontot jól tükrözi már van Dyke megfogalmazása, miszerint „a csoportjogok elvi elismerése, s ezen belül az önrendelkezés jogának elismerése semmi esetre sem jelenti az egyéni, emberi jogok felülírását”. Épp ellenkezőleg, mondja, az egyéni jogok nagyon is értékesek. „Védelmük megköveteli, hogy ott, ahol a csoport önálló státust és jogokat élvez, még inkább résen legyünk, hiszen a csoportok is, éppúgy, mint az állam, megsérthetik ezeket a jogokat.”²⁰ Álláspontja szerint az egyénnek joga van részt venni a csoport döntéseiben, s joga van bármikor elhagyni a csoportot, de nincs joga kivonni magát a csoport döntése alól, vagy elutasítani azt.

Ugyanezt hangsúlyozza Miller is, amikor azt mondja, hogy „a nemzeti önrendelkezés *prima facie* akkor tűnik értékesnek, ha az önkormányzati intézmények megtestesítik a tanácskozó demokráciát, védik a civil és politikai jogokat, s nem utolsó sorban az emigráció jogát”.²¹ A probléma magva tulajdonképpen az a kérdés, állítja Kymlicka, hogy a liberális nemzetállamnak toleránsnak kell-e lennie illiberális kisebbségeivel szemben, vagyis hogy az „egyéni autonómia” és a „tolerancia” liberális értékei közül melyiket részesítjük előnyben. Kymlicka álláspontja ebben a kérdésben, csakúgy mint a Milleré vagy a van Dyké, világos és egyértelmű:

Books, New York, 1983; Michael Walzer: *On Toleration*. Yale University Press, New Haven, 1997; Michael Walzer: *Pluralism: A political perspective*, in: Will Kymlicka (ed.): *The Rights of Minority Cultures*. Oxford University Press, Oxford, 1995, 139–154; David Miller: *On Nationality*. Oxford University Press, Oxford, 1995; David Miller: *Citizenship and National Identity*. Polity, Blackwell, Oxford, 2002.

²⁰ Vernon van Dyke: *The Individual, the State and Ethnic Communities in Political Theory*, in: *The Rights of Minority Cultures*, 53.

²¹ David Miller: *National Self-Determination and Global Justice*, in: Uő.: *Citizenship and National Identity*, 166.

„a tolerancia egyetlen, a liberálisok által elfogadható akceptiója az egyéni autonómia értékén alapszik”. „Például a vallási türelem liberális eszméje az egyéni választás szabadságának az elkötelezettje. A vallási türelem a liberálisok számára elsősorban nem azt jelenti, hogy minden vallási közösség elfogadja más vallások létezését, beleegyezve abba, hogy kölcsönösen tiszteletben tartják egymás vallási gyakorlatát. A vallási türelem inkább azt jelenti, hogy az egyének rendelkeznek a lelkiismeret szabadságával, egy olyan joggal, ami akár konfliktusba is kerülhet annak a közösségnek a kívánalmaival, amelyben felnőttek.”²²

A „liberális minimum” kifejezés történeti érvényesítése hasonlóan bonyolult problémákat vet fel. Miként azt az említett vita is mutatja, a fő nézeteltérés ma tulajdonképpen ama kérdés körül van, hogy az egyéni jogok szavatolása önmagában képes-e megvédeni a közösségeket az asszimilációtól és (a nem kívánt) fölbomlástól, vagy másmilyen típusú megoldásra, például *kollektív jogokra* van szükség. A kérdés tehát az, hogy képes-e az egyéni jogok nyelvét beszélő „liberális” demokrácia szembenézni a kisebbségek kulturális/politikai prosperitásának megőrzéséből fakadó követelményekkel. Míg ebben a kérdésben van Dyke vagy Kymlicka a kollektív jogok vagy csoportjogok eszméjét védik, addig Kukathas vagy a „nemzeti liberális” Yael Tamir²³ beérnék az egyéni jogok garantálásával – mindkét fél azonban ugyanúgy az egyéni *szabadság* nevében követel több vagy kevesebb jogot. Természetesen az említett álláspontok korántsem merítik ki a vitában fennforgó nézetek, vélemények teljes skáláját, s ha csupán ezeket emeltük ki, az azért volt, mert igazodnak van Dyke tanulmányának eredeti szemléleti kereteihez. Van Dyke ugyan tanulmányában korántsem tárgyalta az összes olyan kérdést, amit később a vitatkozó felek érintettek, de érvei jellegénél fogva mégis hosszú időre meghatározta a vita *szemléleti* irányát. Mivel érveit a liberális demokrácia kontextusában és a liberális jogalkotás radikális individualizmusával *szemben* fogalmazta meg, ezért ezek az érvek alapvetően a *jogalkotás* lehetőségeit firtatták, vagyis az ún. kollektív jogok vagy csoportjogok problémáját.

A kollektív jogok vagy csoportjogok szükségessége azonban hovatovább egyre inkább vitatottá válik a liberális oldalon, s fontos, hogy legalább hozzávetőlegesen felmérjük a kollektív jogok eszméjét érő bírálatok *irányát*, s ezek lehetséges teoretikus következményeit. Az is figye-

²² Will Kymlicka: *Liberalism and Minority Rights. An Interview. Ratio Juris*, 1999, vol. 12, no. 2, 133–152, 150.

²³ Lásd Yael Tamir: *Liberal Nationalism*. Princeton University Press, Princeton, 1993.

lemre méltó továbbá, hogy az angolszász eredetű kollektív jogi teóriák liberális „átvétele” magyar nyelvterületen igen gyakran szinte ösztönszerűen kritikai formában történik, noha maga Kymlicka általában hangsúlyozni szokta elméletének liberális jellegét. Így például Ludassy Mária a Kymlicka 1989-es könyvéről írott kritikai recenziójában arra hívja fel a figyelmet, hogy „az egyén jogainak terminológiájából nem vezethető le minden további nélkül egy kisebbségi közösség kultúrájának fennmaradását önértékként kezelő »kollektív« jog, sőt bizonyos esetekben a ket-tő szembe is kerülhet egymással.”²⁴ Ludassy bírálata azokat a törekvéseket célozza, amelyek a csoportjogokat az egyén jogaiból kívánják származtatni. Természetesen önmagában az egyéni jogok eszméje is mélyen problematikus, de mivel mára már elfogadtuk és megszoktuk létezésüket, ezért rendszerint a kollektív jogok kérdésével foglalkozó mai szerzők is azzal kísérleteznek, hogy valamilyen módon az egyéni jogokból vezessék le a kollektívát megillető jogosítványokat. Vonatkozó javaslatok változatosak és gyakran bonyolultak, hiszen – miként Egyed Péter írja egy, a témának szentelt tanulmányában – a probléma „nehezen megoldható, a sajátos visszavezetése az általánosra e filozófiai-jogi esetben különös megfontolásokat igényel, amelyek alkalmasint igen körmönfontak és nehézkesek lehetnek”.²⁵ Álláspontja szerint egyébként „a kisebbségi-közösségi jogok hagyományos emberjogi alapokból filozófiai-logikai világossággal *nem vezethetők le*.”²⁶

²⁴ Ludassy Mária: Liberalizmus, közösség és kultúra. *Új Holnap*, 1997, 42. évfolyam, új folyam, 9. évfolyam, 1. szám, 11–19, 15.

²⁵ Egyed Péter: Kisebbségi jogok mint emberi jogok. *Korunk*, 2002, harmadik folyam, 13. évfolyam, 2. szám, 48–58, 48–49.

²⁶ Uo., 57. Némileg más álláspontot képvisel ebben a kérdésben a szintén liberális, felvidéki Öllös László, lásd az ezzel kapcsolatos kötetét: *Emberi jogok – nemzeti jogok*. Fórum Kisebbségkutató Intézet – Liliom Aurum Könyvkiadó, Somorja–Dunaszerdahely, 2004. Véleménye szerint a nemzeti szabadság része az egyén szabadságának, s az egyéni és univerzális, individuális és nembeli között a nemzet a közvetítő kapocs (értsd magyarokként, szlovákokként leszünk emberekké), ezért a nemzeti jogok kontemplálhatók egyéni jogokként is, de csak olyan mértékben, amilyen mértékben a nemzeti identitás bizonyos elemei összeférnek az egyéni jogokkal, vagyis univerzálisan választhatók. (Egy liberális szerkezetű kultúrának elvben bárki tagja lehet, hiszen ez nem kirekesztő.) Ha viszont a fenti érvelés logikáját megfordítjuk, akkor ahhoz a konklúzióhoz jutunk, hogy bár „az identitás megválasztásához” való jog egyetemes emberi jog ugyan, de csakis a liberális szerkezetű kultúrák választhatók.

Fontos megemlíteni viszont, hogy van Dyke maga nem is fogalmazott meg ilyen irányú javaslatot, s a kollektív jogok instituálását célzó megfontolásai legfennebb analógiásan hozhatók összefüggésbe az egyéni jogok eszméjével, amennyiben mindenkor mereven ragaszkodott ahhoz az állásponthoz, hogy a csoportjogoknak (akárcsak az egyéni jogoknak) *erkölcsi jogot* kell kodifikálniuk. Ugyanakkor az erkölcsi jog filozófiai/metafizikai megalapozása láthatólag nem érdekelte különösebben. Azt gondolta ugyanis, hogy a kérdésre több, egymással egyenértékű válasz is adható, az egyéni jogok filozófiai megalapozásával való analógiában. „Azok, akik azt hiszik, hogy az egyéni jogok természetes vagy Istentől kapott jogok, kiterjeszthetik ezt a meggyőződésüket a csoportjogokra is; mondhatják azt, hogy a jogokat magának a közösségnek a megléte hívja életre. Azok, akik azt gondolják, hogy az egyének erkölcsi követélései szimplán annak kritikai megítélésén alapszanak, aminek *lennie kell*, ugyanezt gondolhatják a csoportjogokról is. Mindkét válasz összeegyeztethető egy harmadikkal, amelyre korábban már utaltam, vagyis azzal, hogy a szükségletek léte maga után vonja a jogot, hogy (bizonyos korlátokon belül) kielégítésük érdekében cselekedjünk.”²⁷

A nemzeti/etnikai kisebbségek problémájának a jogalkotásra kihegyezett megközelítésmódja azonban nem csupán a megalapozás logikai/filozófiai problémáját veti fel, hanem egyszersmind a fölösleges jogszaporítás veszélyeit is magában hordozza. A jogszaporításban rejlő devolúciós veszélyekre többek között megint csak Egyed Péter figyelmeztetett egy másik, 2005-ben megjelentetett tanulmányában.²⁸ Az emberi jogok illetén, kisebbségi jogok formájában történő extenziója, állította, partalanná és irrelevánssá teszi az emberi jogokra való rekurzust, másfelől a folyamat iránya egyre inkább megköveteli az emberi jogokról folytatott

²⁷ Van Dyke, i.m., 45. Ez az álláspont azonban megint csak bírálható liberális oldalról, aminek bizonyítékát Mester Béla egyik, 2005-ben megjelentetett tanulmánya adja. A szerző álláspontja szerint akárhogyan is forgatjuk a kollektív jogok kérdését, nem kerülhetjük meg az egyéni akaratnyilvánításra való utalást az elméletben, illetve az erre való felszólítást a gyakorlati politikában. Úgy tűnik tehát, hogy az egyéni akaratnyilvánításra és az egyéni jogokra vissza nem vezethető kollektív jogokról beszélni képtelenség. Ez az álláspont azonban már túlmegy a szimpla emberi jogi argumentáción, s a kollektív, demokratikus akaratképzés legitimitását fenyegeti. Lásd Mester Béla: A kontraktualizmus védelmében. A kollektív jogok visszavezethetősége az egyéni jogokra, in: *Kellék*, 2005, 12. évfolyam, 26. szám, 55–61.

²⁸ Lásd Egyed Péter: A közösség kérdése a kommunitarista valamint a hagyományos (közösségi) diskurzusban. *Kellék*, 2005, 12. évfolyam, 26. szám, 41–53.

filozófiai diskurzusban a hangsúlyok áthelyezését a *nomos*-ról a *physis*-re, vagyis az emberi *jogokról* az emberi *természetre*. Az emberi természetről alkotott tanításukkal viszont az arisztotelészi vagy kanti filozófiák megfelelőbb módszertani alapokat kínálnak a közösségi probléma megközelítéséhez, mint a XX. század filozófiái, hiszen a klasszikusok az ember természetét eleve közösségiként gondolták el – számukra az egyén természete csupán derivátuma volt közösségi létmódjának. Azok a XX. századi közösséglvű gondolkodók, akik – mint például a skót filozófus, Alasdair MacIntyre²⁹ – fölfedezték az arisztotelészi társadalomfilozófiában rejlő kiaknázatlan lehetőségeket, így jutottak el az emberi közösség mint politikai közösség (*polisz*) antik gondolatának rehabilitálásához. A *polisz*, a politikai közösség, bár a közös kultúra magas fokát kívánja meg a benne résztvevőktől, s ellehetetlenül, ha tagjai legalább egy nyelven nem értik meg egymást, mégsem merül ki magában a közös kultúrában, s legalább annyira különbözik a *Volk* politikai társadalmától, mint amilyen távol áll mindkettő a liberális demokráciától.

Az emberi jogok szaporításában rejlő devolúciós veszély lehetősége azonban régi vita tárgya,³⁰ amely elméleti értelemben akár egészen a szociális vagy morális jogok instituálására tett korai, XVIII. századi javaslatokig is visszavezethető. Hannah Arendt álláspontja szerint már a francia forradalmárok, azzal, hogy az ember jogait *természetes* jogokként kontemp-lálták, teret nyitottak az emberi jogok természetes igények nevében történő szaporításának, hiszen az olyan jogok, mint például a Robespierre által következetesen szorgalmazott „megélhetés joga”, csak azért illetik meg az embert, „mert természeti lény, »az élelemhez, a ruházkodáshoz, a fájfenn-tartáshoz«, vagyis az életszükségletekhez való jogán.”³¹ Az emberi jogok extenziója, a klasszikus, már Locke vagy az amerikai alkotmány és a Bill of Rights által nevesített „negatív” jogoknak (az élet, szabadság, tulajdon jogának) „pozitív” jogokkal való megtoldása ilyenformán valóban „a természetre redukálja a politikát”, csak hogy itt az emberi természet alatt az ember fizikai valóságából következő igények értendők. Az is kétségtelen továbbá, hogy a XX. században, „az új társadalmi mozgalmak” és az „identitáspolitikák” térnyerésével, a jóléti államnak a magánszférába való behatolásával, a közélet és magánélet közti határ felszámolásával egyre inkább

²⁹ Lásd: Alasdair MacIntyre: *Az erény nyomában*. Osiris Kiadó, Budapest, 1999.

³⁰ A vita legújabb fejleményeihez adalékként lásd: Leszek Kołakowski: *Emberi Jogok? Mi végre? Kritika*, 2004, 2. szám.

³¹ Hannah Arendt: *A forradalom*. Európa Kiadó, Budapest, 1991, 140.

„az emberi természet” kérdései, azaz a szexuális preferenciák, a nemi, etnikai, faji identitás, a szegénység váltak politikai problémákká. Ezzel az egyre határozottabban alakot öltő tendenciával szemben Arendt már a múlt század közepén a politika másfajta kontemplációját javasolta. Meggyőződéses republikánus gondolkodóként az volt a véleménye, hogy a politika a politikai szabadság, az egymással való beszélgetés szabadságának terepe, a természeti erők uralma és kényszertő ereje alól tehát fel kell szabadítani a szemléleti és véleménykülönbségek megjelenésére. Elméleti értelemben azonban ezek a javaslatok már nála is Arisztotelész politikai nézeteire mentek vissza, aki az embert hol politikai, hol pedig beszélő lénynek nevezte, s akinek a – részint a metafizikájában, részint az athéni állam politikai gyakorlatáról szerzett tapasztalataiban gyökerező – filozófiai antropológiája valóban a politikai közösség ontológiai primátusát tanította az egyénnel szemben.³² „A *polis* az, amely az embert mint emberi lényt szó szerint lehetővé teszi.”³³

Mindazonáltal a „tiszta” vagy „klasszikus” republikánus álláspont, amit Arendt, majd később egyes komunitárius gondolkodók megpróbáltak rehabilitálni, a képvisleti demokrácia összefüggésében nehezen tartható. A nemzeti liberalizmus százannyi éves tradíciója újra meg újra figyelmeztet bennünket annak a történelmi tapasztalatnak a jelentőségére, hogy az újkori demokratikus államok zömmel nemzetállamokként jöttek létre. A demokratizmus logikája, a népszuverenitás és a képvisleti elv intézményesítése óhatatlanul megköveteli a politika „nacionalizálását”, lévén a demokratikus politika népnyelvi politika, ami a *közös nyelv* szükségességét kívánja meg. „Elvileg elképzelhető széleskörű fordítási lehetőségek igénybe vétele – írja Kymlicka –, ezek azonban gyorsan korlátozottakká, drágává és kényelmetlenné válhatnak. A nemzetállamnak a közös nemzeti nyelvre vonatkozó igényét a robusztus méretű tanácsko-

³² Arisztotelész politikai nézetei a legtöbb ókorkutató szerint az antik görögség egészének politikai tapasztalatait summázták, azaz korántsem csupán a gondolkodó egyén elszigetelt véleményéről van szó. „Arisztotelész a *Politikában* az embert *zoon politikon*ként határozta meg (1252b9–53a39), és ennek jelentése csak metafizikájának fényében érthető; ennél fogva a helyes fordítás nehézkes magyarázatot igényel – az ember olyan lény, akinek legfőbb célja, akinek *téllosza* (célja), hogy természeténél fogva *polis*ban éljen. Úgy vélem, ezzel a legtöbb görög egyetértett, ha hallott egyáltalán Arisztotelészről és felfogta, amit mondott, bár ezek kevesen voltak.” Moses I. Finley: *Politika az ókorban*. Európa Kiadó, Budapest, 1995, 58.

³³ William M. Sullivan: *Reconstructing Public Philosophy*. University of California Press, Berkeley, 1982, 173.

zó demokrácia [deliberative democracy] követelményeként is értelmezhetjük. A nemzeti liberálisok számára az egynyelvű nemzeti politikai fórumok képezik a modern világban a demokratikus részvétel elsődleges helyét, s ezek eredetibb módon képviseleti jellegűek, mint a nyelveket keresztül-kasul átszövő magasabb politikai fórumok. Mindez pedig azért van, mert a demokratikus politika népnyelvi politika. Az átlagpolgár számára úgy kényelmes, ha a politikai vitákban saját nyelvén történik a kérdésfelvetés. Általános szabályként elfogadható, hogy csupán az elitnek van lehetősége arra, hogy folyékonyan beszéljen több nyelvet, ugyancsak számára adott e nyelvi képességek megőrzésének és további fejlesztésének lehetősége, s csak ő alkalmas arra, hogy többnyelvű környezetben politikai kérdésekről vitákat folytasson. Mi több, a politikai kommunikáció rendelkezik egy hangsúlyosan ritualisztikus összetevővel is, s a kommunikáció e ritualisztikus formája tipikusan nyelvi jellegű. Az idegen nyelv pusztán technikai ismerete révén, anélkül, hogy e ritualisztikus elemeket is értenénk, nem érthető meg teljesen egy politikai vita. Emiatt és még más okokból is állítják a nemzeti liberálisok – általános szabályként – azt, hogy minél inkább nemzeti nyelven zajlik egy vita, annál inkább bír képviseleti jelleggel.”³⁴

Ez a történelmi logika azonban kifordítható. Ha az „egy állam – egy nemzet” harcos alaptézise jó érv volt még John Stuart Mill kezében, hogy a nemzeti kisebbségek asszimilációját követelje, legalább olyan jó indok lehet a nemzeti/kisebbségi nyelvek politikai intézményesítése mellett is. Van tehát egy olyan érv, ami kellőképpen indokolja a szexuális, nemi, felekezeti stb. identitás, valamint az etnikai/nyelvi identitás közti politikai különbségtételt. Ez az érv, azzal hogy a nyelv megkülönböztetett jelentőségére mutat rá a demokratikus politika összefüggésében, egyszerűen arra is figyelmeztet, hogy van olyan partikuláris identitás, ami nem utalható a magán- vagy társadalmi szférába. A nemzeti liberalizmus mai tanulsága, hogy leszámolt az állam semlegességének XIX. századi mítoszával, s megmutatta, hogy a politikai intézményeket nem lehet ugyanolyan módon és mértékben leválasztani a kultúráról vagy nyelvről, mint ahogyan az a vallás és az állam esetében történt. A „poszt nacionális” politikai filozófia (Habermas)³⁵ és a nemzeti liberalizmus (Kymlicka) mai vitájában

³⁴ Will Kymlicka – Christine Straehle: Kozmopolitanizmus, nemzetállamok, kisebbségi nacionalizmus, 34.

³⁵ Lásd Jürgen Habermas: Citizenship and National Identity: Some Reflections on the Future of Europe. *Praxis International*, 1992, vol. 20, 1–19.

az utóbbi következetesen azt az álláspontot védi, mely szerint etnikai/nemzeti identitásunknak vannak olyan elemei, amelyek nem „kommunikációképesek” (jelesül a nyelvről, a nyelvi identitásról való kommunikáció, hiszen soha nem mindegy, hogy milyen nyelven beszélünk!), következésképpen ez az álláspont kételyeket fogalmaz meg az azonosságigények demokratikus alkufolyamatokba való totális beemelhetőségével szemben.³⁶ A nemzeti liberalizmus a kulturális minták sokszínűségének, az etnokulturális pluralizmusnak a politikai intézményesítésére törekszik, és alapvetően szkeptikus annak tekintetében, hogy az etnikai feszültségek feloldhatóak lennének az „eszményi közösség” (MacIntyre) vagy a „posztacionális föderáció” (Habermas) posztulátumaival.

Mindez egyszersmind arra int, hogy a nemzetiségi/kisebbségi kérdés orvoslása aligha gondolható el pusztán a jogvédelem terminusaiban, vagy legalábbis nehezen képzelhető el a *hatalom* ezzel párhuzamos szerkezeti átalakítása nélkül. Az etnikai, nemzeti identitás, még ha kisebbségi is, természetesen politikai intézményesítésre, nyilvánosságra, elismerésre tart számot. „Beképzeltnek (és legtöbbször esélytelennek) tűnik egy olyan közös nemzeti identitás és nemzeti nevelési program szorgalmazása, amely rombolja a nemzeti kisebbségeit. Ennek ellenére mégsem remélhetjük, hogy biztosítható volna minden nemzeti kisebbség számára, hogy saját állammal rendelkezzen. Álláspontunk szerint ezért még nem kell feladnunk a nemzeti liberalizmus megközelítését, de szükség van a cél újrafogalmazására. A nemzeti identitás az egyes nemzeti kisebbségek esetében fontos eszköze lehet annak, hogy önkormányzatot gyakorló politikai intézményrendszer hozzanak létre. Akárhogyan is, ezek a releváns »politikai egységek« nem lehetnek államok. Egy kifejezést kell találnunk – amely más, mint a nemzetállam –, s ez nem más, mint a többnemzetiségű állam [multination state]. Hogy a nemzeti liberalizmus a jelen világ életképes és igazolható megközelítése lehessen, ahhoz arra van szükség, hogy lemondjunk a nemzeti liberalizmus hagyományos – egy állam, egy nemzet – aspirációjáról, és az államot önrendelkező népek államszövetségeként fogjuk fel, melyben a belső határok úgy vannak megvonva, a hatalom pedig akképp van elosztva, hogy lehetőség nyíljék minden nemzetiség számára bizonyos fokú önrendelkezés gyakorlására.”³⁷

³⁶ Lásd erről részletesebben Losonczi Alpár: Minoritási nemzetforma. *Kellék*, 2005, 12. évfolyam, 26. szám, 63–69.

³⁷ Will Kymlicka – Christine Strachle, i.m., 46.

Voltaképpen azonban ez a felismerés sem új, sőt bizonyos értelemben akár évszázadosnak is nevezhető. Már Eötvös számára világos volt ugyanis, hogy – úgymond – „csak az államhatalom korlátozása által felelhetni meg azon követeléseknek, melyeket a nemzetiség elve nevében tesznek az állam irányában”. Vagyis csak akkor, ha az állam lemond az egységes törvénykezésről, nemzeti nyelvről, központi közigazgatásról, adókról, állami közoktatásról stb., s hatalmát a nemzetiségek vagy a tartományok képviselőiténél oszttja le. S bár kétségtelen, hogy találkozunk Európában a föderalizáció és a nemzeti autonómia különböző formáival, jelenlegi történelmi tapasztalataink mellett még válaszra vár a kérdés, hogy miként biztosíthatjuk ezek után az önállósított nemzetiségek lojalitását a többnemzetiségű állam irányába. Kérdés tehát, hogy mennyi igazság van abban, amit Michael Mann mond, hogy ti. az etnopolitika nem jelent egyebet, mint „a nemzetállam feldarabolását további, autentikusabbnak gondolt nemzetállamokra”.³⁸

Tulajdonképpen Eötvös dilemmája sem az volt, hogy megengedhető-e az államhatalom bizonyos mértékű korlátozása,³⁹ hanem az, hogy az önkormányzati kompetenciákat a nemzetiségek vagy a tartományok, esetleg a helyi önkormányzatok kezébe helyezzük-e. Államtudományi főművének második kötetében egyértelműen az utóbbi megoldás fele hajlott. És nem csupán azért, mert a helyi önkormányzatot Tocqueville nyomán a közhatalom megfékezésére szolgáló alkalmas eszköznek tekintette, hanem azért is, mert a helyi önkormányzatiság révén a nemzetiségi törekvésekben megmutatkozó néphatalmi igényt is leszerelhetőnek vélte. „Mindkét nemű igények [azaz mind a többnemzetiségű állam,

³⁸ Michael Mann: Megállította-e a globalizáció a nemzetállam felemelkedését? *Magyar Kisebbség*, 2002, új sorozat, 7. évfolyam, 2. (24.) szám, 136–161, 155.

³⁹ Eötvöst máig centralistának szokás tekinteni (eszmei értelemben is), valójában azonban az erős központi kormányzat eszméjét csak olyan feltételek mellett támogatta, ha ezzel párhuzamosan létrejön az országban az önkormányzatok egymásra épülő rendszere. Az önkormányzatiság szerepére és jelentőségére a központi kormányzat ellenőrzésében Tocqueville figyelmeztette, aki láthatólag komoly intellektuális befolyást gyakorolt Eötvösrre, s akinek a könyveit nagy előszeretettel népszerűsítette, lásd például a *Budapesti Szemlében* megjelentetett terjedelmes recenzióját Tocqueville-nek a francia forradalomról írott könyvéről: Eötvös József: A francia forradalom okai, in: Uő.: *Beszédek és tanulmányok*. Franklin-társulat, Budapest, é.n., 205–265. Minthogy Tocqueville a helyi társulások szerepére amerikai körútja során figyelt fel, elmondhatjuk, hogy Eötvösnek a helyi önkormányzatok jelentőségére vonatkozó államtani nézetei, még ha áttételesen is, de amerikai tapasztalatokból származtak.

mind a *nemzetiségek* igényei] kielégítése végett szükség – írta –, hogy az egyes tartományoknak adott föltételes önállósággal tért nyissunk azon igényeknek, melyek történeti jogon alapulnak, s a községek önállósága által bizonyos körön belül azon igényeknek engedjünk tért [arra], hogy maguknak érvényt szerezzenek, melyek a nyelvkülönbségből származnak. Amely mértékben követik az önkormányzás elvét, annál kevésbé kell veszélyesnek lennie az államra nézve a nemzetiség elvének; mivel azon ellentét, melyben a nemzetiségi törekvések [többségi és kisebbségi] alapjukra nézve egymással állanak, azon veszélyeket, melyek az államot fenyegetik, ha kizárólag a történeti jogra van tekintettel, elváltotatja az egyes községeknek adott azon jog által, hogy nyelvkülönbségüket fönntarthatják, s azon veszélyeket, melyek abból származhatnának, ha csupán a nyelvkülönbséget tartjuk szem előtt, megelőzzük, ha a történeti jognak befolyást szerzünk a tartományban. Miután az önkormányzás elve nem egyéb az egyéni szabadság elvének erkölcsi egyéniségekre alkalmazásánál: az egyes nemzetiségek igényeinek is csak ez elv alkalmazása által felelhetni meg, s a különböző nemzetiségek létezése az államban mindig csak azon mértékben veszélyes az állam fennállására nézve, amennyiben eltérnek ez elvtől.⁴⁰

Báró Eötvös tehát nem tagadta a nyelvkülönbségek politikai jelentőségét, de azt tartotta, hogy a csupán a nyelvi szegregációra tekintettel lévő önkormányzatiság a monarchia fölbomlásához vezetne. Az állam integritását és a nyelvkülönbségek fönntartását tehát nem a nemzetiségi autonómia, hanem a föltételes tartományi önállóság és a *helyi* (községi, municipális) önkormányzatiság révén szerette volna összebékíteni, egyzersmind visszaszorítva az állam közigazgatási hatalmát, amely, mint mondotta, elveszi azt „a teret”, melyen azelőtt a nemzetiségek maguknak „elismerést” szerezhettek.

A dilemmánk voltaképpen százötven év után (*Az Uralkodó eszmék* második kötete, melyből a fenti idézet származik, 1854-ben jelent meg), ebben az értelemben ma is változatlan: összebékíthető-e egymással a patriotizmus és a nacionalizmus, az államhoz és a nemzethez való ragaszkodás, s ha igen, milyen intézményi/jogi formákban?

⁴⁰ Eötvös József: Csak az államhatalom korlátozása által felelhetni meg azon követeléseknek, melyeket a nemzetiség elve nevében tesznek az állam irányában, in: *Uralkodó eszmék*, II. kötet, 551–552.